

A magyar–arab kapcsolatok története

J. Nagy László: *Magyarország és az arab világ 1947–1989*. JATEPress, Szeged, 2017.
341 oldal

Az utóbbi évtizedekben az arab világ újra az érdeklődés középpontjába került, köszönhetően a kőolaj- és földgáz-tartalékok kérdésének, az iszlám megerősödésének és a nyugati világgal való konfrontációjának. Biztonságpolitikai szempontból a népességnövekedés és az ebből fakadó kivándorlás/menekülés, a polgárháborús konfliktusokba beavatkozó külső hatalmi érdekek következtében kialakult hatalmi káosz (Líbia, Jemen, Szíria, Irak területén), valamint a terrorizmus kiszélesedéséből adódó instabilitás miatt jelent a térség Európa számára állandó kihívást. Földrésziünk félelemmel és (nagyreszt) értetlenséggel tekint a térség felé, holott a Földközi-tenger északi és déli partvidéke között évezredek óta folyamatosan mondható kapcsolatrendszer áll fenn. A Földközi-tenger ugyanis nem elválasztja, sokkal inkább összeköti a partvidékénél lévő kultúrákat, ahogy azt Fernand Braudel is megállapította klasszikus munkájában, vagy ahogyan sokkal költőibben Michel Mollat du Jourdin megfogalmazta: „A (Földközi-) tenger olyan szabályozó szerepet játszott, mint a tüdő az emberi szervezetben: a keleti levegő a szellem leheletét hozta, a tengeri tevékenység pedig a keringés éltető funkcióját látta el.”¹ A földrajzi közelség és a meglévő kapcsolatok folytán a térségben felmerülő politikai, társadalmi vagy gazdasági problémák kihatnak Európa stabilitására is. Emiatt is szükség van olyan szakmailag megalapozott történelmi témájú munkákra, amelyek elősegítik az arab országok történetének és fordulópontjainak bemutatásával a jelen helyzet megértését, értelmezését, ám ilyen munka hiányzott a magyar törté-

netírásból, hiszen a második világháború utáni Közel-Kelet és Észak-Afrika összefoglaló politikatörténeti monografikus leírására nem nagyon akadt vállalkozó.

Pedig nem nélkülöz szakmai előzményeket a térség kutatása: magyar tudósok a kezdetektől kiemelkedő szerepet játszottak az arab-iszlám világ feltérképezésében, gyakorlatilag a tudományos érdeklődés megjelenésétől kezdve, amire ösztönzőleg hatott az orientalizmus művészeti és kulturális irányzata, a romantika keleti egzotikum-kultusza és az utazási irodalom elterjedése is. A romantika Kelet felé fordulása segítette a Kelet-kutatás tudományos kereteinek megteremtését, és több irányba is alap kutatásokat indított el.² Magyarországon az oszmanológia tudománya mellett jelent meg az arabisztika, a mai napig a nemzetközi tudományos élet élvonalába emelve a hazai kutatókat. A tudományos érdeklődés felélénkülését támogatta az 1891-ben megalapított Keleti Akadémia, majd az 1916-ban gróf Klebelsberg Kunó és Thallóczy Lajos kezdeményezésére létrehozott Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet, amely fő céljának a Kelet-kutatás koordinálását tekintette.³ Az első világháború utáni trauma felerősítette a Kelet felé fordulást a politikai és közgondolkodásban, míg a második világháborút követő gazdasági és világpolitikai folyamatok (a dekolonizációs folyamat felgyorsulása és az arab térség függetlenedése) Magyarország számára is felértékeltek e régiót, megteremtve az ekkor függetlenedő államokkal kialakítható gazdasági és dip-

¹ Mollat du Jourdin, Michel: *Európa és a tenger*. Budapest, 1996. 51.

² A hazai kutatásokat ösztönözte a magyarság keleti származásának tudata is, hozzájárulva a hazai historiográfia kiszélesedéséhez.

³ Részletesebben lásd: Pap Norbert: *A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története (1916–1918)*. PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Balkán Füzetek 1., Pécs, 2003.

lomáciai kapcsolatok lehetőségét. Ezek a folyamatok a hazai arabisztika magas szintű kutató munkáját is biztosították, többek között Goldziher Ignác, Czeglédy Károly, Germanus Gyula és Fodor Sándor tudományos munkássága révén. A magyar historiográfia területén azonban úttörőnek számít J. Nagy László munkássága, aki nemcsak arra vállalkozott, hogy az arab országok modern kori történetét papírra vesse,⁴ hanem arra is, hogy a térség és Magyarország második világháború után elinduló diplomáciai, kulturális és gazdasági kapcsolatainak elemzése révén elhelyezze hazánkat a mediterrán térség iszlám világával kialakított kapcsolatrendszerében. Ezzel a hagyományos arab ország- vagy régiómonográfiák⁵ tematikáját meghaladva klasszikus kapcsolattörténeti perspektívát honosított meg a terület historiográfiai kutatásában, magyar levéltári dokumentumokat először felhasználva és értelmezve ebben a tematikában.

J. Nagy László professzor azonban az intézményi háttér megteremtésében és a további kutatások ösztönzésében is meghatározó szerepet játszott az SZTE Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszékének és a Történettudományi Doktori Iskola vezetőjeként. Iskolateremtő hatására bizonyíték az 1990-es években általa elindított a Mediterráneum története speciális képzés sikere is, ahol diákok tucatjai ismerkedhettek meg az arab térség történetével, akik közül többen doktoranduszként is folytatták a térség kutatását.⁶ Okta-

tói tevékenysége mellett kiemelkedő tudományos kutatómunkájának legújabb szintézise, szinte egész eddigi munkásságának összegzése a *Magyarország és az arab világ 1947–1989* címmel megjelent monográfia.

Könyve előszavában a szerző világosan és lényegre törően foglalja össze céljait, amelyek elsősorban a politikai kapcsolatok ismertetésére összpontosítanak. Az elemzést számtalan forrásidézet támasztja alá, míg a mellékletben közölt dokumentumgyűjtemény kiegészíti azokat. A kötet a fontosabb világpolitikai események szerepét hangsúlyozva törekszik a magyar–arab kapcsolatok elemzésére a bipoláris világrend nemzetközi kapcsolatrendszerében. Így lehetőség nyílt arra, hogy a térségben lezajló meghatározó eseményekre (szuezi válság, irak–iráni háború, palesztin kérdés stb.) reflektáló követjelentések és párnyilatkozatok ismertetése alapján mutassa be Magyarország mozgásterét a korszakban. Ugyanakkor a szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a politikai változások és ideológiai fordulatok nem minden esetben befolyásolták a gazdasági kapcsolatok alakulását. (Például Nasszer halálát követő egyiptomi fordulat után.) (129–130. old.) A térséget alaposan ismerő szerzőről van szó, aki személyes benyomásokat és kapcsolatokat is szerzett az elmúlt évtizedekben, így közvetlen ismeretanyagot is képes átadni az olvasónak.

J. Nagy László rendkívül széles, több évtizedes kutatómunkán alapuló forrásbázisra építette könyvét, kötete hosszú évek eredményeinek szintézise és az új eredmények bemutatása. Franciaországi archívumok

⁴ Ezt egyébként már évekkel korábban megírtette: J. Nagy László: *Az arab országok története a XIX–XX. században*. Budapest, 1997.; J. Nagy László – Ferwagner Péter Ákos: *Az arab országok története (1913–2003)*. Szeged, 2004.

⁵ Ebben a műfajban Benke József: *Az arabok története* (Budapest, 1987.) című könyve tekinthető az egyik első magyar történész által írt szintetizáló munkának.

⁶ A teljesség igénye nélkül utalunk néhány, J. Nagy László doktori iskolájából kikerült doktori értekezésre, amelyek a magyar–arab

kapcsolatrendszerrel kutatták: Komár Krisztián: *Az Osztrák–Magyar Monarchia és Egyiptom kapcsolatai 1882–1914*; Prantner Zoltán: *Jemen és a szocialista országok 1955–1970*; Farkas Anikó: *A szadati Egyiptom magyar szemmel. Magyar–egyiptomi kapcsolatok 1970–1980*; Nagy Georgina: *A független Algéria első évtizede és a magyar kapcsolat 1962–1971*.

(Párizs, Aix-en-Provence, Nantes stb.), észak-afrikai (tuniszi, algíri) levéltárak és a Magyar Országos Levéltár különböző osztályainak iratanyagát is feldolgozta, korabeli magyar és francia nyelvű napilapok cikkeinek áttekintésével együtt. Ez a primer forrásbázis lehetővé teszi, hogy a diplomáciai folyamatok elemzésénél a döntéshozók és érintett személyek gondolatmenetét és háttér információit is megismerhesse az olvasó. Emellett nagyszámú francia, angol és magyar nyelvű értekezés és monográfia feldolgozását végezte el nagyon alaposan a szerző, a politikai mellett a gazdasági motivációt is részletesen érzékeltetve. A monográfia öt nagyobb fejezetből és rengeteg, külön egységként is olvasható alfejezetből épül fel, amit a könnyebb tájékozódás és az áttekinthetőség érdekében melléklet követ. Az itt közölt kronológia és a rövidítések jegyzéke a témában és az adott térségben a szerzőnél kevésbé tájékozott olvasó számára megkönnyíti az eligazodást. A közölt dokumentumok pedig színesítik, több esetben magyarázzák, alátámasztják és kiegészítik a szövegben leírt folyamatokat és összefüggéseket (például a magyar kérdést az ENSZ-ben). (286. old.)

Az első fejezet történelmi visszatekintést nyújt a magyar–arab kapcsolatokról, amikor az 1500-as évektől kezdődően magyar utazók és kalandorok kerültek közvetlen kapcsolatba a Mediterráneum déli partvidékével. Ezek a visszaemlékezések és leírások élénk képet festenek a Földközi-tenger világról, és felhívják a figyelmet arra, hogy hazánk már több évszázada kapcsolatban áll e térséggel. Külön-külön is kuriózumnak tekinthető az Észak-Afrikába rabszolgaként kerülő magyarok megemlézése vagy Almássy László visszaemlékezése a magyaraboknál tett látogatásáról. (7–8. old.) J. Nagy László ezzel a történelmi kitekintéssel ismerteti a későbbi, már állami szintű kapcsolatrendszer kialakulásának előzményeit.

A második fejezet az Egyiptommal kialakított diplomáciai kapcsolatfelvételt vizsgálja részletesen, amely az első volt az arab

országokkal kialakított hivatalos kapcsolatok sorában. Az 1950-es években jelentős szerepet játszó sportdiplomácia (az Aranycsapat révén) rendkívül érdekes bemutatására is sor kerül a magyar futball-válogatott 1954-es egyiptomi turnéjának leírásával. A magyar futball legfényesebb időszakának egyik fejezeteként is tanulságos azzal szembesülni, hogy valóban világsztárokként fogadták játékosainkat, és egész Egyiptom figyelmének kereszttüzeiben játszottunk bemutató mérkőzéseket. Külön érdekesség az egyiptomi elnök nyilatkozata, melyet azután tett, hogy személyesen gratulált az egyiptomi válogatottal játszott mérkőzést követően: „Kitűnő csapat, a legcsodálatosabb, amit valaha is láttam [...] Még soha nem láttam ennél képzetesebb együttest.” (27. old.) A kötet egyik nagy érdeme már itt érzékelhető, ugyanis a szerző miközben bepillantást enged a nemzetközi kapcsolatok államközi szintjének működésébe, bemutatja a kapcsolatfelvételtől a kereskedelmi és kulturális szerződések megkötéséig vezető utat is. A tudományos és kulturális együttműködés mellett a részletek ismertetésére is talál lehetőséget, például a futball-edzők, ösztöndíjasok, magyar kutatók, orvosok, mérnökök munkájára kitérve. Ez a megközelítés az egész monográfián átívelő koncepcióvá válik, érzékeltetve az „alacsony” és magas politika és diplomácia egymásra épülő működését, miközben szinte észrevétlenül sikerül a korabeli politikai eseményekhez kapcsolt források „élővé tétele”.

A harmadik fejezet fókuszában 1956 áll, a magyar és egyiptomi „iker” konfliktusok külpolitikai összefüggéseinek elemzésével. A magyar forradalom eseményeit köztudottan befolyásolták az egyiptomi fejlemények és azok világpolitikai következményei. Ezért is érdekes az ottani sajtóvisszhang ismertetése, ami egyértelműen mutatja Kairó Szovjetunió felé forduló politikáját „Az egyiptomi arab nyelvű sajtó a magyar eseményekkel nem fő helyen foglalkozik.”, és „a lapok a budapesti eseményeket ’lázádsnak’, ’zavargásnak’, ’felkelésnek’ (egy esetben ellen-

forradalomnak) nevezték, a helyzetet pedig 'zavarosnak'. (41–42. old.) Ez az állásfoglalás megfelel a Moszkva által elvárt reakciónak, és egyértelműen jelzi Egyiptom közeledését a Szovjetunió felé. A szuezi válság a nemzetközi politikai életben a magyar eseményeknél jelentősebb szerepet játszott, háttérbe szorítva a budapesti krízist. Ahogy a szerző megjegyzi: „Minden valószínűség szerint a Szovjetunió magyarországi beavatkozásának döntő oka is volt, hogy gyorsan »rendezze« a magyar problémát, hogy aztán teljes erővel a Közel-Keletre koncentrálhasson.” (43. old.) Véleményünk szerint azonban ebben Eisenhower elnök brit–francia támadást elítélő nyilatkozata is szerepet játszhatott.

Meggyőzően kerül bemutatásra a diplomáciai kapcsolatfelvételek mögött meghúzódó gazdasági érdekek jelenléte az ekkor függetlenedett Maghreb-térséggel. Miközben az algériai háború a korszak egyik meghatározó konfliktusaként kerül bemutatásra, a magyar kapcsolatok szintjén a hazánkból érkező gyógyszer- és segélyszállítmányok bizonyítják a függetlenségi harc támogatására tett kísérletünket (79. old.), a hivatalos kormánypolitika ugyanakkor nem állhatott ki nyíltan Algéria mellett. Algérián kívül Egyiptom szerepe volt kiemelkedő a korszakban, ahogy ezt most is a sportkapcsolatok, tudományos együttműködések és a filmművészeti kapcsolatok szorosabbá válásával is érzékelteti a szerző. (82–85., 98–99. old.) Végig érezhető J. Nagy László szándéka, hogy az arab országok politikai eseményeinek ismertetésével és a nagyhatalmi politika reakcióinak bemutatásával a magyar külpolitikai és gazdasági kapcsolatok céljait és lehetőségeit is értelmezni tudja az olvasó.

A negyedik fejezet elsősorban a palesztin kérdés bemutatására épül, és az arab térség Palesztinához fűződő reakcióit mutatja be (független állam megalakításának terve, menekültkérdés, Izraelhez való viszony). Továbbra is nagy hangsúlyt kap Egyiptom, ahol Nasszer halálát követően

belpolitikai fordulat zajlott le Szadat hatalomra kerülésével. Ennek a belpolitikai fordulatnak külpolitikai hatása is volt Kairó USA felé történő „nyitásával”, ami a Szovjetunióval fennálló kapcsolatok elhidegülésével járt együtt, és közvetlen kritikát váltott ki a magyar politikai és sajtókörök részéről, befolyásolva a magyar–egyiptomi kapcsolatokat is. „A korábbi dinamikus kapcsolat »passzív kapcsolattá« alakult át, vagyis egyik fél sem kezdeményezett, hanem várakozó álláspontra helyezkedett, az adott szinten tartotta a kapcsolatokat. Olykor említették a magyar diplomaták, hogy egyiptomi kollégáik kerülik őket, de ez nem jelentette a teljes elzárkózásukat.” (156. old.) Az események elemzésében központi helyet foglal el a Camp David-i találkozóhoz vezető út, hiszen a térség történetében fordulópontként értelmezhető az egyiptomi–izraeli különbéke. Ezzel Egyiptom az arab egységőreklvésekkel került szembe. Magyarország palesztin kérdéshez kapcsolódó politikájának leírása lényegretörő, de mély elemzés, amely a palesztin kérdés kialakulásától az 1970-es évekig mutatja be a problémát a magyar viszonyulással együtt, így önmagában megálló szintézisként is olvasható.

Az ötödik fejezet az 1979-es és 1980-as év jelentős változásainak bemutatásával indul (iráni hatalomátvétel, szovjet támadás Afganisztán ellen, irak–iráni háború kirobbanása). J. Nagy László részletesen elemzi az iszlám 'integrizmus' megjelenését (199. old.) és felerősödését a térségben, míg kritikai megközelítéssel választja el az általánosan (de helytelenül) elterjedt 'iszlamizmus' fogalmától. Arra is felhívja azonban a figyelmet, hogy „az iszlamizmust azonosítani a terrorizmussal, vagy iszlám terrorizmusról beszélni nem csupán tévedés, de legalább ennyire súlyos felelőtlenség is, ami nem a civilizációk dialógusát, hanem konfrontációját segítik”. (199. old.) Ezzel a megállapítással napjaink egyik fontos kérdésére is utal a szerző, törekedve a kérdés komplexitásának történeti gyökereit bemutatni, így kívánva megakadályozni a közvéleményben

egyre jobban elterjedő leegyszerűsítő sematizmust. Érdeemes megjegyezni, hogy az iszlám megítélése nem mindig volt ennyire negatív, hiszen például a 15–16. század fordulóján a katolikus spanyol uralkodók (és az inkvizíció) elől menekülő zsidókat az Oszmán Birodalom fogadta be, ahol fejadó fizetésének ellenében gyakorolhatták vallásukat, a kor toleránsabb valláspolitikáját képviselve.

Az afgán háború és az iráni iszlám fordulat átrendezte az erőviszonyokat és ezzel Magyarország kapcsolatait is a régióval, hiszen ideológiai szempontból az iszlám megerősödése következett a „szocialista” tervekkel szemben. Ennek ellenére a gazdasági együttműködés továbbra is meghatározó maradt, a politikai fordulat nem befolyásolta a kétoldalú kapcsolatokat. J. Nagy ezt Magyarország devizahiányával magyarázza, az 1970-es évek olajválságai és a szovjet kőolajszállítás csökkentése ugyanis válságos helyzetbe hozta a magyar gazdaságot: a romló cserearány értékek a hazai devizataralékok teljes kimerülését eredményezték az 1980-as évek elejére. Ez a hiány szükségképpen vezetett az arab országok felé irányuló kereskedelmi kapcsolatok bővítéséhez.

A szerző véleménye szerint a rendszerváltás nemcsak belpolitikai szempontból nyitott új fejezetet Magyarország történetében, hanem a külkapcsolatok területén is. Így a kötet befejezése a magyar külpolitika és külgazdaság történetének egy fejezetét is lezárja, ugyanakkor felveti a folytatás lehetőségét hazánk 1991-től kezdődő korszakának arab térséghez fűződő kapcsolatainak kutatásával. J. Nagy László jelen munkája a

magyar külpolitikai kutatások szempontjából is hiánypótló alkotás, hiszen a levéltári dokumentumok felhasználása révén pontos képet kaphatunk a korszak külkapcsolatainak arab térség felé forduló irányáról, ugyanakkor olyan ma is aktuális kérdések háttérelmzésére is találunk példát, mint a palesztin kérdés megítélése az arab világban vagy az iszlamizmus megerősödése. A kötet mind módszertanában, mind a felhasznált források számában és kritikai felhasználásában példa értékű, legnagyobb eredménye épp az, hogy szélesebb olvasóközönség számára hozzáférhetővé tesz levéltári dokumentumokat és korabeli sajtóelemzéseket.

A felhasznált irodalom listája (ahogy azt a szerző a kötet előszavában előre jelzi) nem tartalmazza a szakcikkek és tanulmányok teljes listáját, pedig az segítséget nyújthatott volna a témában komolyabb érdeklődést tanúsítók számára a további kutatásokhoz, mindazonáltal meggyőző J. Nagy László érvelése, aki a felhasznált irodalom rendkívüli gazdagságával magyarázza ezt a hiányt. Természetesen ez nem von le a kötet értékéből, mely nemcsak a térség története iránt érdeklődő olvasóközönség figyelmére tarthat igényt, hanem a szakmai kutatások ösztönzőjeként a magyar historiográfia és a magyar külkapcsolatok területén tevékenykedő szakemberek számára hasznos alpmunkává válhat, s a Közel-Kelet 1945 utáni politikatörténetének szintéziseként kuriózumnak számít a magyar történetírásban.

BALOGH ÁDÁM